

УДК 159.922.63+316.61

О. М. Карпінська

аспірантка кафедри загальної психології та психології розвитку особистості

ОНУ імені І. І. Мечникова

e-mail: zen666@rambler.ru

ORCID ID 0000–0003–1847–3765

ПРІОРИТЕТНІ ЦІННОСТІ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ, ЩО НАВЧАЮТЬСЯ

Обговорюються теоретичні аспекти формування певної ієрархії цінностей у похилому віці, їх зв'язок із фізіологічними, психологічними, особистісними та соціокультурними рівнями життя. Показано, що здоров'я як цінність є досить вагомим критерієм для подальшого розвитку, а серед домінуючих інструментальних цінностей у людей похилого віку переважають чесність та виховання. Продемонстровано, що орієнтація на майбутнє у похилому віці є не менш актуальною, ніж для молоді.

Ключові слова: ціннісні орієнтації, часова перспектива, похилий вік.

Постановка проблеми. Похилий вік — це особливий етап, який, згідно з визначенням І. В. Шаповаленко є заключним періодом, що включає зміну позицій людини у суспільстві та є складним біопсихологічним явищем. Згідно з запропонованою нею періодизацією похилий вік має діапазон 60–75 років [5].

Вчені вважають, що у похилому віці відбуваються зміни на фізіологічному, психологічному, особистісному та соціокультурному рівнях. Більшість цінностей, які були пріоритетними у молодому віці, в похилому стають не такими актуальними та певним чином впливають на життя та розвиток особистості. Люди переоцінюють власне життя та за умов нормального сприйняття власного «Я» повністю відкидають те, що на даному етапі вже є менш актуальним чи зовсім непотрібним. На думку В. І. Слободчикова та Є. І. Ісаєва, саме у похилому віці людина переживає кризу, що проявляється у підготовці до нового буття.

Аналіз останніх досліджень. Проблемою ціннісних орієнтацій у похилому віці також займалися: Н. Ф. Шахматов, В. В. Болтенко, М. Е. Єлютіна, І. С. Кон, Н. В. Халініна та ін.

Мета статті. Дослідження вікової зміни ціннісних орієнтацій та їх зв'язку із часовими перспективами у похилому віці.

Виклад основного матеріалу. За рівнем активності усіх людей похилого віку можна поділити на тих, хто без суттєвих емоційних порушень переживають вихід на пенсію, та на тих, в кого розвивається пасивне ставлення до життя, відчуження від оточуючих, втрата поваги до себе і відчуття непотрібності. Перший тип частіше заздалегідь готується до цієї події та шукає нові шляхи включення у суспільне життя, планує майбутній вільний час. Поведінка інших кардинально протилежна. На нашу думку, од-

ним з ключових моментів на цьому етапі є саме адекватна зміна ціннісних орієнтацій.

За Н. Ф. Шахматовим прийняття власної старості — це результат активної творчої роботи, направленої на переосмислення життєвих настанов та цінностей. При нормальному розвитку цього процесу, як зазначає вчений, відсутня депресивна проекція на минуле та самозвинувачення себе у тих чи інших вчинках, які вже не виправити. Людина просто переглядає минулі цільові настанови, правила, переконання та формує зовсім нові, враховуючи власні фізичні та психологічні можливості. Така стратегія старіння, на думку Н. Ф. Шахматова, визначає якісне збереження особистості та зумовленості відносин до минулого, теперішнього та майбутнього [6].

Зміна ціннісних орієнтацій, за В. В. Болтенко, є перш за все адаптивним процесом, проте повного знецінення не відбувається, змінюється лише їх співвідношення: посилення чи послаблення одних за рахунок інших. В дослідженнях вченої встановлено особистісні та соціальні зміни, що відбуваються в процесі старіння [1]. Проте є певні відхилення, які сприяють формуванню неповноцінних у морально-духовному плані відносин особисті, що безпосередньо пов'язані із цінностями, згідно з Е. Еріксоном. До них відносяться недовіра до оточуючих, неприйняття близьких людей, відсутність потреби у піклуванні про когось та ін. Накопичення таких позицій у пізні роки стає перешкодою для поступального спілкування особистості і життя перетворюється на просте буття. При правильній розстановці ціннісних орієнтацій, навпаки, відбувається досить швидка адаптація, з'являється можливість для певного розвитку, а отже, і для будівництва планів на майбутнє, що вже може вказувати на формування позитивної часової перспективи. За Ф. Зімбардо, це пріоритетність позитивного минулого та майбутнього.

Відомо, що для людей похилого віку часова перспектива є не менш актуальною, ніж для молодих. Цілі, які вони обирають для себе, напряму впливають на їх подальше життя, психологічний настрій та загальний стан здоров'я. Адже тим, для кого важливо у старості зберегти себе як особистість, свою систему соціальних зв'язків, потрібно передавати свій життєвий досвід. Це допоможе відкрити для себе нові сенси та зумовити особливу структуру емоційних переживань. Саме тоді психіка людей похилого віку буде орієнтуватись на теперішнє і будуть відсутні депресивні проекції на минуле. Таке ставлення до себе и оточуючих сприяє збереженню особистості і узгодженості минулого, теперішнього та майбутнього.

В нашому дослідженні взяли участь люди похилого віку, що навчаються в інституті третього віку на базі Миколаївського національного педагогічного університету імені В. А. Сухомлинського. З ними ми провели ряд досліджень, зокрема, використали методику на виявлення пріоритетних часових перспектив Ф. Зімбардо та тест на визначення ціннісних орієнтацій М. Рокіча.

За методикою М. Рокіча усі цінності діляться на термінальні та інструментальні. Проведення аналізу кожної групи цінностей дає можливість нам побудувати певну ієрархію, яка наведена в табл. 1.

Таблиця 1

Ієрархія термінальних та інструментальних цінностей людей похилого віку

Місце	Найменування термінальних цінностей	Частота обрання (%)	Найменування інструментальних цінностей	Частота обрання (%)
1	Здоров'я	62,10±5,97	Чесність	19,70±4,90
2	Любов	16,70±4,59	Вихованість	22,70±5,16
3	Активне життя, любов, щасливе сімейне життя	15,20±4,42	Вихованість	15,20±4,42
4	Любов, хороші друзі, розвиток	12,10±4,01	Вихованість, життєрадісність, відповідальність	12,10±4,01
5	Матеріально забезпечене життя	12,10±4,01	Життєрадісність, відповідальність	12,10±4,01
6	Матеріально забезпечене життя	12,10±4,01	Старанність	12,10±4,01
7	Хороші друзі	15,20±4,42	Освіченість	10,60±3,79
8	Матеріально забезпечене життя	12,10±4,01	Раціоналізм	15,20±4,42
9	Суспільне визнання	12,10±4,01	Освіченість, самоконтроль	10,60±3,79
10	Пізнання	15,20±4,42	Раціоналізм, тверда воля	10,60±3,79
11	Пізнання	10,60±3,79	Чуйність	9,10±3,54
12	Свобода	12,10±4,01	Сміливість	12,10±4,01
13	Продуктивне життя, творчість	9,10±3,54	Самоконтроль, терпимість	12,10±4,01
14	Розвиток	12,10±4,01	Сміливість, широта поглядів	13,60±4,22
15	Краса природи та мистецтва	12,10±4,01	Терпимість	15,20±4,42
16	Щастя інших	18,20±4,75	Широта поглядів	18,20±4,75
17	Краса природи та мистецтва, творчість	15,20±4,42	Непримиримість до недоліків	27,30±5,48
18	Розваги	28,80±5,57	Високі запити	36,40±5,92

Згідно з отриманими даними ми бачимо, що на першому місці серед термінальних цінностей у 62,1 % людей похилого віку є власне здоров'я. У цьому віці приходить чітке усвідомлення, що молодість минула, а організм вже не такий сильний. Саме піклування про власне здоров'я стає одним із основних занять. Здоров'я є основою довголіття та активного творчого життя. Згідно з даними ВОЗ, воно на 50 % залежить від способу життя, на 20 % — від зовнішніх екологічних факторів, на 20 % — від спадковості і на 10 % — від зусиль медиків [2].

Як ми бачимо, ніщо не може гарантувати людині збереження абсолютного здоров'я, якщо в неї немає настанови на самозбереження і бажання бути якнайдовше здоровими і працездатними. Тобто, щоб бути здоровим, потрібні власні зусилля, постійні й значні. Така стратегія сприяє більш швидкій адаптації до постійних змін. Здоров'я — це певний ресурс для пристосування. На нашу думку, така цінність є досить

вагомим критерієм для подальшого розвитку, а отже і позитивної часової перспективи.

Наші дослідження, пов'язані із виявленням домінуючих часових перспектив за методикою Ф. Зімбардо, продемонстрували результати, наведені в табл. 2.

Таблиця 2

**Процентне співвідношення по методиці Ф. Зімбардо
на виявлення часової перспективи**

Часова перспектива	Негативне минуле	Гедоністичне теперішнє	Майбутнє	Позитивне минуле	Фаталістичне теперішнє
Кількість у %	21,22	7,58	37,86	24,25	9,09

Згідно з цими результатами наші досліджувані у більшості своїй віддають перевагу майбутній часовій перспективі, а отже, будують плани, для яких необхідні певні ресурси. Цінності, зокрема і здоров'я, на нашу думку, і є таким джерелом ресурсів.

Ще однією з пріоритетних термінальних цінностей, за М. Рокічем, є любов саме до партнера. 16,7 % респондентів поставили цей показник на 2-ге місце. У цей період життя люди часто втрачають коханих, тому більш цінують час, проведений з ними. Через певні стереотипи, втративши чоловіка або дружину, люди похилого віку приймають рішення, що їх стосунки закінчились. Це пов'язане зі схильністю вважати, що вони вже ні на що не здатні і є невдалими партнерами. Незадоволена потреба у коханні є приводом для депресії та гострої жалості до себе. У цьому віці, як і у зрілому, набуття нової любові створює основу самоповаги, знищує ізольованість Я та супутню їй тривогу, підштовхує до творчого розвитку, а отже — сприяє відновленню ідентичності, тобто здатності відчувати себе і своє буття незмінними, переживати хронологію свого життя як єдине.

Третю сходинку ієрархії розділили декілька цінностей, а саме активне діяльне життя, любов та щасливе сімейне життя. Саме їх 15,2 % досліджуваних у рівній кількості обирали як третю за значимістю цінність. Взагалі, однією з найбільших проблем, з якою зіштовхуються люди похилого віку, — це виключення з активного життя без їх згоди. Тобто перехід людини в іншу вікову категорію викликає зміни у взаємовідносинах із суспільством, розуміння власних цілей та сенсу життя, добра та щастя. Змінюється минулий спосіб життя.

Неймовірний вплив на похилий вік мають фактори оточуючого середовища (люди, відносини). Активне діяльне життя має тенденцію уповільнювати процеси старіння, проте сьогодні ці фактори найчастіше впливають негативно: зменшується кількість партнерів по спілкуванню та збільшуються контакти з нездоровим середовищем (обговорення захворювань, постійні дискусії щодо неналежної уваги з боку молодих і т. д.).

Стосовно показника «щасливе сімейне життя» можна відмітити, що у похилому віці воно набуває нового значення. Причиною цього стає більша вірогідність втратити близьку людину і розуміння того, що часу на спіл-

кування з рідними стає з кожним роком менше. За даними М. Е. Єлютіної, саме сім'я займає одне з перших місць у ціннісній структурі старшого покоління. Великого значення набуває наявність близької людини, можливість спільного проживання та залученість у спільну діяльність.

Окрім подружнього сімейне життя означає взаємовідносини із дітьми, онуками. Саме сім'я надає психологічну підтримку за умов нормальних взаємовідносин. Життя, доля, проблеми дітей є піклування старшого покоління. Тому залученість людей похилого віку у проблеми близьких є надзвичайно важливою, що підтверджується отриманими нами результатами.

Згідно з отриманою ієрархією найменш значимими цінностями для людей похилого віку є краса природи та мистецтва, творчість та розваги. Їх найчастіше ставили на останні місця ієрархії цінностей. Така низька значимість у старості краси природи та мистецтва, можливо, пов'язана із тим, що наші респонденти мають досить мало вільного часу, адже приділяють його собі та близьким. На нашу думку, ті, кому бракує уваги оточуючих, більш схильні ставити такі цінності на передній план. У такий спосіб люди похилого віку шукають компенсацію. Спілкування з природою, догляд за садом або тваринами, інтерес до мистецтва знижують рівень напруги.

Якщо розглядати творчу діяльність як певну цінність, вона частіше є переважаючою у тих, хто займався творчістю протягом життя. Інші ж мають інакші пріоритети, такі як передавання накопиченого досвіду та ін. За І. С. Коном, існують різні соціально-психологічні типи старості, де є пріоритетні види діяльності: активна творчість, самоосвіта, піклування про сім'ю, турбота про власне здоров'я [3].

Наші респонденти ймовірно відносяться до другого типу і прагнуть вдосконалювати свої знання. Розуміння творчості у старості є дещо іншим, адже у похилому віці вона розвертається в іншому модусі, ніж творчість молодих. Вона акцентується не на новому, але на значущому. Старі люди є хранителями культури, її систематизаторами.

Стосовно розваг у цьому віці, на цей аспект наймовірно сильно впливають оточуючі. Більшість людей похилого віку відмовляються від розваг, тому що вважають це неприйнятним у їхньому поважному віці. Таке ставлення є показником невпевненості та низької самооцінки.

Разом з тим ми спостерігаємо що у табл. 1 відсутні такі термінальні цінності, як життєва мудрість, цікава робота та впевненість у власних силах. Звісно, респонденти обирали ці показники та вставляли у власну ієрархію цінностей, проте на кожному місці процент обрання саме цього показника був дуже несуттєвий. На нашу думку, таку низьку частоту обрання можна пояснити тим, що життєва мудрість для людей похилого віку — це те, що вони мають передавати молодому поколінню, а не засвоювати. Отримання нових знань у вищих навчальних закладах, таких як Інститут третього віку, вони сприймають як накопичення нових знань, проте не життєвих. Цікава робота для них не актуальна тому, що більшість з досліджуваних, вийшовши на пенсію, припинили професійну діяльність. Така цінність перестала бути пріоритетною на відміну від періоду, коли вони були молодими. Впевненість у власних силах присутня, проте не є найголовні-

шим важелем, через який вони пішли навчатись та прагнуть розвиватись і надалі. Для людей похилого віку цей показник не є показовим.

Серед домінуючих інструментальних цінностей, за М. Рокічем, у людей похилого віку переважають чесність та виховання. Показник «чесність» респонденти ставили на перше місце найчастіше, а саме 19,7 %. В похилому віці такі риси, як чесність, щирість, сердечність, є дуже важливими саме тому, що людина вже не має такого обсягу ресурсів, щоб добиватись правди самостійно. У дослідженнях Н. В. Халініної чесність також є пріоритетним показником ціннісної орієнтації і складає 41 % [4]. Проте на відміну від даних, що надає вчена, наша вибірка складається з людей похилого віку, що відвідують навчальний заклад та прагнуть до розвитку.

Показник «вихованість» найчастіше ставили на друге місце, що склало 22,7 %. Вихованість оточуючих також має велике значення, так як напряму впливає на відношення до людей похилого віку. Неповага до старості проявляється дуже часто, що впливає на щире бажання таких людей змінити цю ситуацію. Цей показник також повністю збігається із даними, що надає Н. В. Халініна. В неї цінність «вихованість» складає 35 % і займає друге місце у ієрархії цінностей [4].

Найменш значимими показниками за методикою М. Рокіча серед інструментальних цінностей стали непримиримість до недоліків та високі запити. Частота обрання показника «непримиримість до недоліків» складала 27,3 %, а «високі запити» 36,4 %, що є досить високим результатом. Така тенденція може бути пов'язана із тим, що із віком ці показники не мають вже такого значення, як у молодості. До недоліків оточуючих такі люди починають ставитись більш філософськи, враховуючи власний досвід та мудрість. До себе люди похилого віку також ставляться із розумінням, усвідомлюють власні слабкості і намагаються пристосовуватись до змін фізіологічних, психологічних та соціальних.

Високі запити не є пріоритетними, так як у цьому віці люди починають цінувати не стільки матеріальне, скільки духовне. Вони не прагнуть отримувати більше. Достатньо мінімальної уваги та соціальної захищеності і підтримки.

У таблиці відсутні такі ціннісні орієнтації, як акуратність, незалежність та ефективність у справах. Це свідчить про те, що дані показники сприймаються досить нейтрально, їх обирають дуже рідко. Акуратність не має такого великого значення в силу певних фізичних обмежень і переоцінки цінностей.

Незалежність вірогідно розглядається респондентами як норма, яка не є найбільш вагомим цінністю. Проте і не залишається незначущою. Люди похилого віку вже дуже добре знають, що таке самостійність, можливість забезпечувати себе. Але є вірогідність того, що через певні фізичні обмеження такі люди втратять можливість повністю бути незалежними. Саме через це у нашій таблиці вони не присутні і на останніх сходинках.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Взагалі отримані дані демонструють досить тверезий погляд на життя та адекватну розстановку цінностей у людей похилого віку, що навчаються. По-перше, вони

підключуються про власне здоров'я і вважають це найпріоритетнішим для подальшого планування власної діяльності. По-друге, обирають активний спосіб життя, прагнуть спілкуватись з оточуючими. При цьому респонденти досить чітко дивляться в майбутнє, а отже, й намагаються надалі адаптуватись до життя, пізнавати нове, розвиватись.

Список використаних джерел і літератури

1. Болтенко В. В. Особенности межличностных отношений в старческом возрасте // Экспериментальные исследования в патопсихологии / В. В. Болтенко; Под ред. А. А. Портнова. — М., 1976. — С.163–167.
2. Гаврикова Д. С., Петрова Е. А. Анализ взаимосвязи здорового образа жизни населения и экономики России [Электронный ресурс]. — Режим доступа: URL: <http://www.scienceforum.ru/2013/pdf/3429.pdf>
3. Кон И. С. Постоянство личности: миф или реальность? / И. С. Кон; Под ред. А. В. Петровского. — М., 1987.
4. Халинина Н. В. Ценностные ориентации людей пожилого возраста и их представление о ценностных ориентациях значимых других / Н. В. Халинина // Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. — 2009. — № 102. — С. 408–411.
5. Шаповаленко И. В. Возрастная психология / И. В. Шаповаленко — М., 2005. — 349 с.
6. Шахматов Н. Ф. Психическое старение / Н. Ф. Шахматов — М.: Медицина, 1996.

References

1. Boltenko V. V. Osobennosti mezhlchnostnyh otnoshenij v starcheskom vozraste // Jeksperimental'nye issledovanija v patopsihologii / V. V. Boltenko; Pod red. A. A. Portnova. М., 1976. S.163–167.
2. Gavrikova D. S., Petrova E. A. Analiz vzaimosvjazi zdorovogo obraza zhizni naselenija i jekonomiki Rossii [Elektronnij resurs]. — Rezhim dostupu: URL: <http://www.scienceforum.ru/2013/pdf/3429.pdf>
3. Kon I. S. Postojanstvo lichnosti: mif ili real'nost'/? / I. S. Kon; Pod red. A. V. Petrovskogo. — М., 1987.
4. Halinina N. V. Cennostnye orientacii ljudej pozhilogo vozrasta i ih predstavlenie o cennostnyh orientacijah znachimyh drugih / N. V. Halinina // Izvestija Rossijskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta im. A. I. Gercena. — 2009. — № 102. — S. 408–411.
5. Shapovalenko I. V. Vozrastnaja psihologija. / I. V. Shapovalenko — М., 2005. — 349 s.
6. Shahmatov N. F. Psihicheskoe starenie. / N. F. Shahmatov — М.: Medicina, 1996.

О. Н. Карпинская

аспирантка кафедры общей психологии и психологии развития личности
ОНУ имени И. И. Мечникова

**ПРИОРИТЕТНЫЕ ЦЕННОСТИ ЛЮДЕЙ ПОЖИЛОГО ВОЗРАСТА,
ПРОХОДЯЩИХ ОБУЧЕНИЕ**

Резюме

Обсуждаются теоретические аспекты формирования определенной иерархии ценностей в пожилом возрасте, их связь с физиологическими, психологическими, личностными и социокультурными уровнями жизни. Показано, что здоровье как ценность является достаточно весомым критерием для дальнейшего развития, а среди доминирующих инструментальных ценностей у людей пожилого возраста преобладают честность и воспитание. Продемонстрировано, что ориентация на будущее в пожилом возрасте является не менее актуальной, чем у молодежи.

Ключевые слова: ценностные ориентации, временная перспектива, пожилой возраст.

O. N. Karpinskaya

Post-graduate student of the department of general psychology and psychology
of development of personality
Odessa I. I. Mechnikov National University

PRIORITY VALUES OF OLDER PEOPLE WHO ARE STUDIED.

Abstract

The theoretical aspects of forming a hierarchy of values in the elderly, their relationship with the physiological, psychological, socio-cultural and personal levels of life. It is shown that the value of health as a rather important criterion for further development, and among the dominant instrumental values in the elderly dominated by honesty and education. Demonstrated that the orientation of the future in old age is no less urgent than the youth. It is suggested that the participants of investigation clearly looking to the future and try to continue to adapt to life, learn new things, develop. The level of activity of older people can be divided into those, who experienced retirement without significant emotional disturbances and those who have developed a passive attitude to life, estrangement from others, loss of self-respect and a sense of uselessness. But the findings show rather sober outlook on life and an adequate balance of the values in older people who are trained. Firstly, they are concerned about their health and consider it a priority for further planning their own activities. Secondly, choosing an active lifestyle, seek to communicate with others. At the same time respondents quite clearly looking to the future, and therefore try to further adapt to life, learn new things, develop.

Key words: value orientation, time perspective, old age.

Стаття надійшла до редакції 19.03.2015